

ZATLOUKAL, L. *Fascinující příběhy*. In DOLEŽEL, J. (ed.) *Spravedlnost a služba II.: Sborník odborných příspěvků a studijních textů Caritas-VOŠ sociální Olomouc*. Olomouc: Caritas-VOŠs, 2008, s. 41 – 56.

Fascinující příběhy

Autor: Mgr. Leoš Zatloukal

Kontakt: leos.zatloukal@centrum.cz

Fascinující příběhy

Lidé odjakživa milují příběhy. Už v dávných dobách lidé sedávali kolem táborových ohňů a poslouchali podivuhodné příběhy starců o velkých hrdinech a bozích. V těchto příbězích předávali stařešinové mladším kulturní dědictví kmene, dávali jim klíč k porozumění svému životu i světu okolo, stavěli před ně ideály, o které stojí za to usilovat a učili je na konkrétních příkladech různých hrdinů rozeznávat dobro a zlo a dodržovat morální normy kmene. Kromě toho jim formou příběhů předali i mnoho praktických informací a také se u táborových ohňů lidé při vyprávění a oslavách (rituálech) setkávali, budovala se pospolitost. Zdálo by se, že v současné době a v našich kulturních podmínkách už vyprávění příběhů není zapotřebí a ani nefunguje. U ohně se dnes scházejí k vyprávění příběhů snad jen trampové. A vůbec, máme přece stále tolik důležitějších věcí na práci, než číst nebo poslouchat nějaké báchorky...

Tato absence příběhů je však podle mého soudu jen zdánlivá. Příběhy se totiž stále vyprávějí, i když jiným způsobem a za jiných okolností, než v dobách dávno minulých. Velká oblíbenost seriálů typu „Dallas“ nebo nověji vysílaných seriálů české provenience jako jsou nekonečné „Velmi křehké vztahy“, „Letiště“, „Ordinace v růžové zahradě“ apod., obrovský úspěch zfilmovaného Tolkienova „Pána prstenů“, někdy až nechutné invaze do soukromí populárních umělců, ale i rostoucí zájem vědců o studium různých mytologií, to vše a mnohé další zajímavé skutečnosti ukazují, že příběh zůstal stále něčím, co i současného západního člověka fascinuje, byť někdy i ve zbanalizované a trapné formě, jako je tomu například u zmíněných telenovel. Zkusme se na tyto příběhy (či mýty), podívat podrobněji: jaké mají vlastnosti, kdo je vyprávěl a kdo je vypráví nyní, co se v nich vlastně vypráví a jak to ovlivňuje náš život.

1. Mýtus – (meta)příběh

Mluvíme-li zde o mýtu, nemáme na mysli taková spojení jako „mýtus socialistického člověka“ nebo „mýtus pokroku“. Takto se většinou vyjadřujeme o nepravdivých, falešných ideálech a idolech (Neubauer, 1991).¹ Mýty bývaly také často chápány prostě jako báchorky, nepravdy. Jinak řečeno, cokoli, co neodpovídalo realitě, bylo označeno za mýtus. Toto vše je podle Eliada (1998) redukcujícím pohledem na mýtus, který je (nebo by měl být) překonán.

Slovo mýtus pochází z řeckého „mythos“, což znamená jednoduše **vyprávění**, tedy jakýkoli příběh (Neubauer, 1991). Toto je původní a **širší význam** slova. Později se začal mýtus

¹ Aby nedošlo k nedorozumění, Neubauer (1991) rozlišuje mezi „mýtem“ (falešný ideál a idol) a „mythem“. V tomto textu bude slovo „mýtus“ vždy označovat „mythos“ v Neubauerově slova smyslu.

chápat v **užším významu** jako vyprávění o počátcích, o bozích a o hrdinech (Neubauer, 1991). Podle Neubauera (1991) lze mýty v užším smyslu (těmi se budeme dále zabývat) členit na mýty **kosmogonické** (o vzniku světa), **theogonické** (o zrození bohů), **heroické** (o původu dějin, o hrdinech) a **ethnologické** (o důvodu, původu či příčinách věcí, jevů, zvyků apod.).

Mýtus je „posvátný“ příběh, který nám předestírá, co se skutečně stalo a zároveň je nám vzorem k napodobení. Souhrnně řečeno, je *skutečný, posvátný, příkladný* a *opakovatelný* (Eliade, 1998). Tyto vlastnosti má každý mýtus.

Ricoeur (1993) zdůrazňuje prioritu symbolu před mýtem.² Díky tomu se mýtus nevyčerpává svou aktuálností a sociální funkcí, ale „obsahuje nadbytek smyslu, který jej uschopňuje k novému uplatnění v nových kulturních a sociálních kontextech.“ (Ricoeur, 1993, s. 163) Mýtus má podle Ricoeura dvě základní funkce: jednak *funkci explikativní* (předvědecký výklad světa, který je ovšem mnohdy vyvrácen vědeckými poznatky) a jednak *funkci symbolickou*, kterou je nutno od explikativní oddělit. Explikativní složku mýtu je nutno „demytologizovat“ (odmytologizovat) od nánosů různých dobově a kulturně podmíněných představ, zbylé symbolické jádro nás pak může stále oslovovat, protože je zde ve formě modelového příběhu shrnuta celá zkušenost lidstva (Ricoeur, 1993). Zde se dostáváme velmi blízko k Jungovu pojetí kolektivního nevědomí. Mýty mluví symbolickým jazykem o člověku, smyslu jeho existence, jeho cestě životem se všemi nástrahami i příležitostmi. Často nastavují člověku zrcadlo, ve kterém se člověk může poznat a nově porozumět svému životu (např. zmíněný C. G. Jung se v kritickém období svého života údajně sám sebe často ptal, ve kterém mýtu to žije).

Neubauer rozlišuje ještě tzv. **kanonické mýty**, tj. „známé příběhy, písně, básně a motivy, které jsou všudypřítomné, ježto samy poskytují látku nesčetným příběhům, vyprávěním, zpěvům, dramatizaci a jiným literárním zpracováním, jsou zdrojem představ, pojmů, obrátů, podobností, přirovnání, motivem uměleckých děl.“ (Neubauer, 1991, s. 48 – 49) Jsou to tedy takové příběhy, které se v daném společenství těšili obecné úctě a známosti. Tyto kanonické mýty se patrně shodují s „metapříběhy“ (metanaracemi) postulovanými Whitem a Epstonem (1990).

Jednotlivé mýty seskupené do určitých celků, více či méně soustavných, tvoří tzv. **mytologii**.

² „Symbol jsem definoval dříve než mýtus. Myslím si totiž, že mýtus je problém sekundární a že tvoří nadstavbu symbolické funkce.“ (Ricoeur, 1993, s. 162).

2. Náboženství a víra

S mytologií úzce souvisí téma víry a náboženství, kterého se nyní alespoň krátce dotkneme. Když chceme mluvit o víře a o náboženství, ocitáme se před problémem. Jak výstižně poznamenal Simmel, „dosud nikomu se nepodařilo podat takovou definici náboženství, která by nebyla neurčitá, a přece byla dostatečně široká a jednou provždy pověděla, co je náboženství ve své podstatě.“ (Simmel In Skalický, 1994, s. 23) A skutečně: z religionistiky známe mnoho přístupů k definování a popisu náboženství, ať už z hlediska jazyka či etnologického bádání nebo z hlediska sociologického, psychologického či fenomenologického a přesto se všeobecně přijatelnou definici náboženství nepodařilo nalézt. U víry je situace obdobná. Je třeba předeslat, že víra a náboženství jsou dvě různé věci, i když spolu velmi úzce souvisí.

Víra má spíše dialogický charakter: v biblické řeči je to odpověď na výzvu absolutní Skutečnosti – Boha. Halík (2002) ji symbolicky nazývá „vyjítím na cestu“, podle známého příběhu o Abrahámovi, který na Boží výzvu odpovídá tím, že uposlechne, opustí prostředí svého kmene, svých jistot, svého zaběhnutého způsobu života a spoléhá se na Toho, který ho vyzval k odchodu. Víra je **osobní, „existenciální“ vztah**. Je počátkem a prvotním impulzem toho, co nazýváme duchovním životem (spiritualitou). Víru také nelze zaměňovat s přesvědčením, protože **přesvědčení** se týká nějakého učení nebo nějakých zásad či představ a názorů, za kterými jedinec stojí, zatímco víra je vztah k Bohu, plný důvěry, odevzdanosti, dialogu. Přesvědčení bychom měli umístit blíže ke kategorii náboženství (viz. níže) jako jakousi osobní rozumovou reflexi víry, proto se také oprávněně používá výrazu „náboženské přesvědčení“.

Víra se ovšem může vztahovat i na jiné skutečnosti než přímo na Boha. Pokud vznikne taková existenciální vztahová vazba na nějakou jinou osobu nebo hodnotu, můžeme opět mluvit (odvozeně) o víře, i když pojem víra, který pochází z židokřesťanské náboženské zkušenosti, by takovou „odvozenou víru“ označil za modlářství. V širším významu lze tedy říci, že každý člověk je věřící, protože každý člověk je k něčemu či někomu bytostně „vztažen“. A to platí, ať už se (z pohledu židokřesťanské tradice) jedná o živého Boha nebo modlu.

Náboženství spíše než osobní vztah ke Skutečnosti vyjadřuje **kulturní a společenský aspekt** tohoto vztahu: „Systémy náboženských přesvědčení jsou šatníkem víry, odrážejí vkus a styl jednotlivých epoch a kultur, jimiž víra prochází. Náboženství je hlubinnou strukturou společnosti a její kultury; náboženství staví a integruje lidský svět...“ (Halík, 2002, s. 127) Náboženství je tedy jakýmsi prostředím či kulturním kontextem pro zkušenost víry, nebo

řečeno jednoduše s Halíkem, náboženství je „kulturním vyjádřením víry“ (Halík, 2002, s. 135). Víra tedy předchází náboženství a náboženství zase vytváří společensko-kulturní prostředí, ve kterém je víra prožívána, prohlubována a předávána. Náboženství obsahuje bohatství dogmat, rituálů, institucí a v neposlední řadě i mýtů - příběhů, které se vyprávějí, aby objasnily podstatu věcí a daly návod k následování.

Zdá se, že lidé svým způsobem žijí z vyprávění takových příběhů, které dávají smysl našemu životu, objasňují naše místo ve světě – tedy dávají odpověď na ty nejpodstatnější otázky, které si člověk klade. Na základě těchto příběhů se také tvoří již zmíněná osobní „přesvědčení“ neboli, jak říká Frankl (1996), naše „životní filozofie“. Hodně potom záleží na tom, jakým příběhům nasloucháme, protože přesvědčení mohou být i destruktivní.³ Přesvědčení jako osobní rozumové reflexe víry se kodifikují v dogmatech a právu, čímž nabývají společenský (náboženský) rozměr. Připomeňme, že náboženství opět může existovat v odvozené, „sekulární“ podobě, a to v případě, že víra skupiny bude vztažena k něčemu či někomu, co není Bůh.

Podobně, jako jsme zmínili kanonické mýty (tedy všeobecně známé a uznávané příběhy v dané společnosti), mohli bychom mluvit i o **kanonickém náboženství**, tj. náboženství, které je dominantní v dané společnosti, které má nejsilnější vliv na všechny procesy v ní – ať už na rovině osobních rozhodnutí a postojů jednotlivců nebo na celospolečenské úrovni (zákony, morálka, zvyklosti apod.).⁴ Kanonické náboženství bude založeno na víře většiny (z hlediska vlivu, ne jen početní) a na kanonickém mýtu (či mytologii), který bude v daném místě a čase vyprávěn a uznáván. Lidé dané společnosti budou ve velké míře (ne však nutně všichni a vždy) interpretovat život svůj i životy jiných lidí z pohledu takového kanonického mýtu, vytvoří se odpovídající instituce, zákony, rituály a vznikne kanonické náboženství. Halík (2002) poukazuje na dvě taková kanonická náboženství, která utvářela a utvářejí tvář naší „moderní“ společnosti: **víru** a **vědu**. Zkusme nahlédnout, jaké mýty nám tato náboženství vyprávějí.

3. Mýty vyprávěné vírou (náboženské mýty)

S rozmachem křesťanství nastoupila do role kanonického náboženství v našem kulturním okruhu víra, konkrétně víra křesťanská, která v sobě ovšem nesla dědictví židovské víry a

³ Destruktivními přesvědčeními se podrobně zabýval například Ellis a MacLaren (2005), který je nazývá iracionální přesvědčení (irrational believes).

⁴ V tomto kontextu lze připomenout Foucaultovu analýzu „vědění“ a s ním spojené „moci“ (Foucault, 2007).

později ještě výrazný vliv antické filozofie (Plátón, Aristoteles, stoikové apod.). Křesťanství od počátku samo sebe chápalo jako cestu (Kristovi učedníci si říkali „následovníci Cesty“), nikoli jako „náboženství“. Křesťanství je specifické tím, že ačkoli na sebe během cesty dějinami bralo stále znovu a znovu i tvar náboženství a stávalo se nosným činitelem kultury společnosti, stále vnímá jako svou podstatu víru (Halík, 2002). Toto upomínání na víru – osobní a celobytné spojení s Bohem - sledujeme zejména v různých reformních hnutích (řády, mystikové) a v reformaci (zejména u Luthera). Přese všechno však křesťanská víra byla svého času bezesporu i kanonickým náboženstvím v naší západní společnosti. Později vliv víry coby kanonického náboženství slábl a nyní lze říci, že mnoho prvků z tohoto období je sice latentně přítomno až do dnešních dnů (např. v pojetí manželství, v trestní legislativě, v některých obecně uznávaných hodnotách), avšak křesťanská víra jako taková nyní přetrvává v relativně malých skupinách hlásících se k této duchovní tradici, stojících někdy spíše na okraji společnosti nebo naopak někdy de facto splývající se „sekularizovanou“ společností. Křesťanství samozřejmě vyprávělo své příběhy - mýty, které byly klíčem k interpretaci dějin a smyslu existence člověka. Pro mnoho křesťanských teologů (zvláště barthovskey orientovaných) by výraz křesťanský mýtus byl nepřijatelný, ale podle našeho pojetí křesťanství skutečně vyprávělo příběhy tohoto druhu: interpretující a vyzývající k následování. Převládající mýtus, lze-li to tak říci, je zde mýtus heroický – o Ježíši Kristu.

Mýtus o Ježíši Kristu

Zkusme si alespoň stručně převyprávět nosný křesťanský mýtus (citace v závorce jsou z Bible): Ježíš Kristus je představen jako Bůh⁵, který se stal člověkem. Hlavní téma „mýtu o Ježíši Kristu“ je úsilí Boha o spásu člověka. Bůh, který je sám v sobě láska (1 J 4, 16), stvořil celý svět a také člověka v něm. Protože Bůh člověka miluje, chce mu dát to nejlepší – život navěky v jeho společenství (J 15, 9 – 11). Toho člověk nemůže nijak dosáhnout vlastními silami, může však tuto štědrú nabídku, tento dar, od Boha přijmout. Člověk však tuto Boží nabídku odmítá a stále znovu a znovu hledá své štěstí tam, kde ho čeká jen zklamání (Řím 6, 20 – 21). Dostává se tak do bludného kruhu zla. Zlo člověka deformuje a zbavuje svobody – člověk se stává závislým na zlu („otroctví hříchu“, J 8, 34 – 35). Tato situace člověka je tragická a v podstatě bezvýchodná, protože člověk se nemůže vymanit ani kdyby chtěl (Řím 7, 14 - 24). Zde vstupuje do hry Ježíš Kristus: Bůh prokazuje svou lásku k člověku tím, že se ztotožňuje s člověkem v celé jeho bídě (Iz 53, 4) a zároveň ho pomyslně bere za ruku a

⁵ Později v teologické reflexi v prvních staletích vykrytalizovalo pojetí Boha jako Trojice Osob: Otec, Syn, Duch svatý. Od té doby byl Ježíš Kristus označován jako druhá božská Osoba.

přitahuje k sobě (J 12, 32). V bezvýznamné judské vesnici Betlémě se ve stáji pro dobytek narodí Dítě, pravý Bůh a pravý člověk, které dostává jméno Ježíš (to znamená „Bůh zachraňuje“). Tomuto Božímu činu, kdy Bůh na sebe bere lidské tělo⁶, se říká inkarnace (vtělení). Tento Ježíš pak, po dramatickém útěku do Egypta a poměrně nenápadném životě v galilejské vesnici Nazaret, ve svých třiceti letech veřejně vystupuje jako Mesiáš (Pomazaný, odtud „Kristus“). Po křtu v Jordáně, kde je veřejně označen Bohem za Jeho milovaného Syna začíná procházet Galileou a hlásat obrácení – obnovení vztahu s Bohem. Působil také mnoho zázraků, nad nimiž lidé žasli (uzdravování nemocných, vyhánění zlých duchů, křížení mrtvých, nasycení zástupů apod.). Proto, že sám sebe označoval za Syna Božího, pro své pojetí Boha jako milosrdného Otce lidí, pro porušování některých ustanovení mojžíšského Zákona, pro ostrou kritiku některých vlivných představitelů a hnutí v tehdejší židovské společnosti a možná i pro velkou popularitu mezi prostým lidem se dostal do konfliktu s tehdejšími židovskými náboženskými a politickými špičkami. Tento konflikt nakonec vyvrcholil potupnou smrtí na kříži. Ježíš však po třech dnech vstal z mrtvých, přemohl smrt a stvrdil své božství a své poslání. Po zmrtvýchvstání se zjevil svým učedníkům. Jak ukazují jednotlivé příběhy o setkáních Ježíše s učedníky po zmrtvýchvstání, jedná se o kvalitativně nový způsob existence, přestávají platit běžná omezení (procházení zavřenými dveřmi, náhlé mizení apod.) a sami učedníci Ježíše poznávají nikoli přirozeným způsobem, ale spíše podle určitých symbolů (např. lámání chleba). Toto je ve zkratce a velmi zjednodušeně shrnutý mýtus o Ježíši Kristu.

Vzhledem k našemu tématu je však důležité sledovat symbolické pozadí těchto událostí: Celý příběh o Ježíši Kristu je nesen motivem lásky a věrností Boha. Ta jde tak daleko, že než aby se zřekl svého plánu zachránit člověka, Bůh nejen přichází mezi lidi jako člověk (vtělení), ale nechá se nakonec také zabít. Proto je pro křesťany kříž tak fascinujícím znamením: Bůh z jejich pohledu ukázal, že svůj vztah člověku myslí skutečně „smrtně“ vážně. Tento křesťanský heroický mýtus měl nedozírné následky v naší kultuře v mnoha oblastech: nový pohled na lidské utrpení a smrt a na jejich smysl, zdůraznění solidarity s trpícími a vznikající charitativní hnutí, důraz na hodnotu každého člověka, vysoké hodnocení sebeobětování pro druhé, důraz na vzájemné vztahy a odpuštění, umělecká tvorba, vzdělanost a mnohé další. Mnoho z těchto věcí považujeme často za samozřejmé, ale existuje mnoho kulturních okruhů, kde výše uvedené hodnoty zdaleka nejsou samozřejmé (protože se v nich vyprávějí jiné kanonické mýty, jiné metapříběhy). Důkladnou analýzu vztahu mezi náboženstvími a procesy

⁶ V biblické řeči přijmout lidské tělo neznamená jen přijetí „hmoty“, ale přijetí lidského údělu, lidského života, lidství jako celku.

a institucemi ve společnosti přinesl zejména Weber (In Keller, 2002). Nejznámější je jeho studie o tom, jak tzv. protestantská etika umožnila a podpořila rozvoj kapitalismu v moderních společnostech.

4. Mýty vyprávěné rozumem (vědecké mýty)

Jak jsme již uvedli, vliv křesťanské víry coby kanonického náboženství postupně slábl, zvláště v osvícenství, kdy sledujeme velkou důvěru v lidský rozum a vědu. Ačkoli by se to mohlo na první pohled zdát zvláštní, věda sama od té doby do značné míry převzala náboženskou funkci, ba lze říci, že se stala náboženstvím svého druhu. Podle Neubauera je věda „mocné duchovní hnutí novověku střídající křesťanství v úloze vykládat (či radikálněji řečeno zakládat) svět“ (Neubauer In Říčan, 2002, s. 32). To platí i přes to, že věda se od náboženství distancuje (tzv. „metodologický ateismus“). Podle Říčana (2002) jednak svým totálním nárokem věda sama sebe jako náboženství kvalifikuje, jednak nese další znaky náboženství: vědci (chápaní jako služebníci techniky) mají důstojnost kněží, provádějících rituály. Bezpodmínečné uznání experimentálních výsledků vědeckého bádání připomíná náboženskou úctu k mýtu, věda má dokonce i své zjevení a eschatologickou dimenzi.

Věda v této roli kanonického náboženství vypráví také své příběhy. Snaží se na základě experimentování, opakovatelného pozorování a logických operací interpretovat skutečnosti, s nimiž se setkáváme, ba i nalézt odpovědi na základní otázky po původu člověka a smyslu jeho existence. Snaží se také podávat návody postupů „jak se co dělá“ – od hubnutí a zvládnutí stresu až po sekání trávníku nebo chování kanárka. Jak vidno, její příběhy mají skutečně povahu mýtů, metapříběhů. O mýtech se nepochybuje, protože jsou nesené posvátnou autoritou. Vědecké mýty jsou nesené autoritou odborníků a důkazů z ověřitelných experimentů a logických operací.

Mýtus se vypráví jako příběh, který se skutečně odehrál. Již jsme zmínili, že je třeba odlišit explikativní složku mýtu, která je často v rozporu s „objektivní skutečností“ (např. mýtický hrdina cestující na konec světa – ačkoli Země je „koule“, takže žádný konec světa nemůže existovat). Zdálo by se, že vědecké mýty tento problém mít nebudou, že ani nebudou potřebovat nějakou „demytologizaci“, protože jsou skutečné i „objektivně“. Není to však tak docela pravda. Uveďme si malý příklad: Ve škole se již v šesté třídě děti učí o Newtonovi a jeho fyzikálních zákonech. Například o zákonu, že dvě tělesa se navzájem přitahují silou, která je přímo úměrná jejich hmotnosti a nepřímo úměrná druhé mocnině jejich vzdálenosti. Když si to přepíšeme jako vzorec, zní to velice skutečně, že? Jednoduchý příběh, který nám

poskytuje vysvětlení pro mnoho událostí a jevů ve vesmíru... Jenže – to je možná překvapení! - taková zákonitost, o které píše Newton „objektivně“ neexistuje! Zkuste si podle tohoto vzorce vypočítat třeba přistání na Měsíci a dostanete se zřejmě do potíží. V relativně „malých“ vzdálenostech je chyba Newtonova vzorce celkem zanedbatelná, při obrovských vesmírných vzdálenostech však bude velmi výrazná (Vácha, 2003) Pokud ale vzorec nefunguje univerzálně, znamená to, že máme sice pomůcku k pochopení skutečnosti, že se tělesa přitahují (tj. mýtus), ale nikoli úplné vysvětlení této skutečnosti (objektivní popis). To by totiž asi zahrnovalo takové množství proměnných, že bychom nebyli schopni s nimi ani pracovat. Skutečnost tedy opět vykládáme symbolicky (i vzorec je symbol), jak se na mýtus sluší a patří.

Jestliže toto platí o fyzice a chemii, nepřekvapí, že vědy jako sociologie, pedagogika, filozofie či psychologie budou mít tím spíše podobu pomocných tvrzení (mýtů) a nikoli vyčerpávajících popisů skutečnosti. Jednoduše řečeno, příběhy, které věda vypráví mají podobu (někdy originálních a odvážných) hypotéz⁷, které potom ověřujeme a zkoumáme – a většinou zjišťujeme, že skutečnost redukuje. Ve společenských vědách bude mít redukce skutečnosti zejména podobu **1.** redukce počtu pozorovaných proměnných, **2.** redukce počtu analyzovaných vztahů mezi proměnnými, **3.** redukce populace na vzorek a **4.** redukce časového kontinua na jeden okamžik (Disman, 1993).

Zastavme se chvíli například u poradenství a psychoterapie. Každý psychoterapeutický přístup můžeme chápat jako mytologii (soubor mýtů) svého druhu. Mýtů, které interpretují příčinu problému (etiologie poruchy) v návaznosti na svou teorii fungování a struktury psychiky člověka, která stanovuje optimální stav (co je správné a co patologie) a která říká „jak na to“ (postup nápravy). Na rozdíl od předchozí kapitoly se nám asi nepodaří nalézt jeden nosný příběh – mýtus, který by se zde v různých obměnách a s různě položeným důrazem stále opakoval. Proto zkusíme krátce načrtnout některé vybrané „mytologie“ z této oblasti.

Vybrané psychoterapeutické systémy

Psychoanalýza **Sigmunda Freuda** vychází z představy, že lidská psychika je tvořena třemi složkami: ID (ono), EGO (já) a SUPEREGO (nadjá). Id je zdrojem nevědomých přání a také energetickým centrem, superego je jakýmsi „cenzorem“ (soubor ideálů a hodnot, zejména ve vztahu k popírání pudových požadavků) a ego je jakousi regulující instancí duševního života

⁷ Vědecké hypotézy jsou však většinou vyslovovány tak přesvědčivě a tak zásadně ovlivňují (samozřejmě) „vědění“, že nabývají často charakteristik mýtů.

pracující na „principu reality“, která směřuje k zachování rovnováhy mezi pudovými potřebami (id), požadavky superega a vnějšími okolnostmi (Balcar, 1983). V rámci tohoto modelu Freud vypráví své mýty o stupních vědomí (nevědomí, předvědomí a vědomí), o vzniku neuróz (vytěsněný konflikt id - superego), o významu snů (fiktivní splnění neuskutečnitelných přání), o vývoji člověka (stádia psychosexuálního vývoje, teorie oidipovského komplexu) nebo o léčbě psychických poruch (technika volných asociací, analýza odporu, práce s přenosem, analýza snů apod.). Je příznačné, že ve Freudově koncepci hraje významnou roli známý řecký mýtus o Oidipovi. Jako by se už v počátcích vědecké psychologie a psychoterapie projevovalo, že jejich koncepce budou „jen“ příběhy, které symbolicky vypovídají o skutečnosti.⁸

Behavioristé přišli svého času v opozici k psychoanalýze s jiným příběhem, který měl podobu (základního) vzorce $S \rightarrow R$ (kde S je podnět, R je reakce). Jednoduché a univerzální vysvětlení pro veškeré chování člověka tedy zní: na jedince působí nějaký podnět (stimulus), který vyvolá odezvu v chování (reakci). A nic jiného než chování vlastně ani behavioristicky orientovaného terapeuta nezajímá, protože nic jiného z jeho pohledu de facto ani neexistuje. Watson, zakladatel behaviorismu, definuje osobnost jako „produkt soustavy zvyků“ či jako „souhrn činností, které lze poznat pozorováním chování.“ (Watson In Balcar, 1983) Skinner, další významná postava behaviorismu, podobně konstatuje, že mysl, paměť, rozum a další „subjektivní entity“ ve skutečnosti neexistují, jsou jen „verbálními konstrukcemi“. A dodává: „Myšlení je chování. Chybou je, když se chování připisuje lidské mysli“. (Skinner In Hunt, 2000, s. 257 – 258) Behaviorismus je proslulý svým důrazem na vědeckost. Omezuje se ve svém zkoumání na to, co zkoumat lze (chování), ostatní pomíjí. Nezkoumají se jen lidé, jako tomu bylo ve známém experimentu Watsona s „Albertem B“⁹, ale také zvířata (krysy hledající cestu bludištěm, předkládání hořkého a sladkého zrní kuřatům, krysy mačkající páčku, aby

⁸ U psychoanalitické mytologie si lze povšimnout jedné zajímavosti. Tak jako náboženské mýty, i psychoanalýza obsahuje určité „pojistky“, které její mytologii chrání před zpochybněním či dokonce vyvrácením na základě pozorování. Touto pojistkou jsou tzv. „sebeopovrhující výroky“ (Watzlawick et al., 2000). Jde o to, že psychoanalitická argumentace je logicky nenapadnutelná, protože pokud prohlásíme, že např. žádný oidipovský komplex neexistuje (nebo alespoň že neexistuje univerzálně u všech lidí), pak lze z psychoanalitického pohledu namítnout, že to, že si jej neuvědomujeme nedokazuje, že neexistuje, ale naopak to podporuje tuto teorii, protože oidipovský komplex je chápán jako nevědomý a tudíž si jej ani uvědomovat nemůžeme. V případě, že naopak existenci oidipovského komplexu uznáme, pak opět podporujeme psychoanalitickou teorii o tom, že za určitých podmínek se mohou některé psychické obsahy z nevědomí dostat do vědomí.

⁹ Albert byl devítiměsíční chlapec, u kterého experimentálně „napodmiňovali“ strach z bílé krysy. Dítě se původně krysy vůbec nebálo, ale bálo se úderů kladiva do kovové tyče. Při kontaktu s krysou proto experimentátoři vždy udeřili za chlapcovými zády kladivem do tyče, až se chlapec začal bát i krysy. Tento strach se pak u Alberta zobecnil (tzv. generalizace) na podobné (chlupaté) objekty: králíka, psa, kožesínový kabát, vatú apod. Poněkud překvapivé je, že Watson naučený strach Alberta zase neodučil, nýbrž ho klidně poslal domů i s následky experimentu (Hunt, 2000).

dostaly jídlo apod.). Výsledky z experimentů se zvířaty se, poněkud nekriticky, považovaly za platné i pro člověka. V rámci behavioristického přístupu vzniklo mnoho velmi užitečných terapeutických technik: systematická desenzibilizace (Wolpe), operantní podmiňování (Skinner), učení nápodobou (Bandura) a další. Přestože tento směr v psychoterapii usiloval o naprostou vědeckost a uskutečnilo se velké množství výzkumů, které měly potvrdit pravdivost behavioristických teorií osobnosti (nebo spíš ne-osobnosti?) a účinnost behaviorální terapie, musíme říci, že behaviorismus přese všechnu zmíněnou snahu má také podobu příběhu (mýtu), který předkládá svou interpretaci skutečnosti, ale nemůže ji dokázat.

K takovému tvrzení nás opravňují tři skutečnosti: **1.** Behavioristické pojetí je prokazatelně redukční (redukuje skutečnost), což je typické pro všechny mýty. Podle vzorce $S \rightarrow R$ či podle zásad operantního podmiňování se například těžko vysvětluje taková běžná věc, jako je chování zákazníka u nefungujícího automatu. Místo, aby se nepřítomností odměny reakce oslabovala, nespokojený zákazník mačká tlačítka, hýbe páčkami nebo dokonce buší pěstí do automatu (Hunt, 2000). Ať už zákazník svým chováním vyjadřuje nespokojenost nebo vychází z myšlenky, že se asi někde něco zaseklo a pod údery to povolí a automat bude fungovat, jedno je jisté: dělá behavioristům čáru přes rozpočet, protože s nějakým přemýšlením o problému a dalšími vnitřními procesy prostě nepočítají – vzpomeňme, že takové „subjektivní entity“ neexistují. **2.** Ačkoli jsou behavioristé tak pyšní na vědeckost své teorie, jejich výzkumy nejsou přesvědčivé. Když pomineme sporné a těžko prokazatelné očekávání, že to, co platí u krysa v bludišti bude obdobně platit i u lidí, je zajímavé, že ani zvířata není možné podmiňovat neomezeně. Holuba sice naučíme klovat do tlačítka, ale ne už mávat na základě podnětu křídly. Krysu naučíme mačkat tlačítko pro potravu, kočku však ne (Hunt, 2000). Můžeme uzavřít, že behavioralisty postulované zákony učení nejsou platné obecně. **3.** Podobně nepřesvědčivé jsou i výzkumy účinnosti terapeutických metod. Jak upozorňují Prochaska a Norcross ve své známé knize o psychoterapeutických systémech, výsledky mnoha studií se týkají neklinické populace a nedagnostikovatelných problémů, což ale nedokazuje, že fungují u skutečně duševně narušených lidí. Nemluvě o tom, že vůbec nereflektují takové proměnné jako sebepojetí, smysl, hodnoty, štěstí, vztahy apod. (Procházka, Norcross, 1999) Zdá se, že i vzorečky a spousty číslic a grafů mohou být jazykem, v němž se nepředkládají „tvrda“ fakta (objektivní popis), ale v němž se spíše vyprávějí mýty. Samozřejmě zůstává otázkou, zda je to jazyk vhodný a libozvučný pro vyprávění mýtů.

5. Budoucí vypravěči mýtů

V současné, „postmoderní“ době, již také věda ztrácí svou pozici kanonického náboženství. Je to dáno zejména tím, že zklamala očekávání, že odhalí a vysvětlí všechna tajemství, že prozkoumá všechno. Lidský rozum nutně narazil na své hranice – ve hře je takové množství dat, že je člověk prostě není schopen ani zaznamenávat, natož je ještě spojit ve smysluplný celek. Navíc se, podle Halíka (2002), věda stala natolik strukturovanou a komplikovanou, že už nemůže být oním společným jazykem, který vyjadřuje společnou zkušenost, cítění a vědění současné společnosti. Co však nastoupí na její místo a stane se kanonickým náboženstvím naší společnosti a vypravěčem mýtů v budoucnosti? Halík (2002) spatřuje dva kandidáty: politický a hospodářský liberalismus a média.

Média

Zvláště média naplňují mnohé aspekty role, kterou dříve hrála tradiční náboženství: nabízejí symboly, ovlivňují styl života lidí a jejich myšlení, spojují (alespoň virtuálně) lidi dohromady, interpretují svět (už jen tím, co zdůrazňují a co opomíjejí), působí na pojetí toho, co je správné a co ne (morálka, hodnoty), pro drtivou většinu lidí je virtuální svět médií tím nejúplnějším a nejvěrohodnějším vzhledem do skutečnosti. Postman, přední teoretik médií, mluví o médiích (konkrétně o televizi) jako o mýtu, protože předkládá „neproblematické chápání světa, jehož si nejsme příliš vědomí a které se zdá být jedním slovem přirozené“ (Postman, 1999, s. 87). Ocitáme se znovu u zmiňovaných vlastností mýtu: skutečnost, posvátnost, příkladnost a opakovatelnost. Zdá se, jako by skutečně došlo ke ztotožnění společnosti s Bohem, jak o tom psal Dürkheim (Keller, 2002), jinými slovy „objektem“ víry se místo Boha a později rozumu stala společnost (pomiňme nyní problematičnost samotného pojmu společnost). Média pak jsou jakýmsi náboženstvím tohoto boha – společnosti. Dokonce i tvůrci či majitelé médií podléhají jejich vlivu. Tato kapitola by se pak mohla jmenovat „Mýty vyprávěné společností (mediální mýty)“. Postman (1999, s. 87 – 88) to popisuje takto: „Televize se stala jakýmsi reliktním zářením společenského a intelektuálního vesmíru, téměř nepostižitelným pozůstatkem elektronického velkého třesku minulého století... svůj vliv uplatňuje převážně nepozorovaně. A kaleidoskopický svět, který stvořila, nám už dokonce ani nepřipadá divný... její definice pravdy, poznání a reality jsme přijali do té míry, že irelevantní pokládáme za nebetyčně důležité a v inkoherentním nacházíme hluboký smysl. A pokud do tohoto vzorce snad něco nezapadá, chybu a nesrovnalost nehledáme v něm, ale ve věci samé.“

6. Mýty a my

Ve svém poznávání jsme, zdá se, odkázáni na příběhy. Veškeré naše poznání je zašifrováno a sděleno dalším generacím symbolicky, formou příběhů (i vědecké teorie jsou mýty svého druhu, jak jsme si ukázali). Tak píše i Fay: „Realita není poznávajícím nikdy přístupná přímo a nezprostředkovaně; spíše je nazírána pouze kognitivními brýlemi, které umožňují epistemickou percepci.“ (Fay, 2002, s. 111)

Existuje mnoho různých jazyků, jimiž se takové příběhy vyprávějí – ať už jsou to jazyky různých vědních oborů nebo různých duchovních tradic nebo jiné. Je zřejmé, že různé jazyky nelze srovnávat, maximálně můžeme prohlásit, že některému jazyku rozumíme a jiný je nám cizí. Můžeme také předpokládat, že se v různých jazycích dají jiným způsobem vyjádřit tytéž věci.

Campbell píše, že základní funkcí mytologie je uvést se do souladu s vesmírem a udržet se v něm. (Campbell, 2000) „Postmoderní“ člověk jakoby pozapomněl na důležitost mýtu a krutě na to doplácí. Mýtus je totiž důležitý z hlediska soudržnosti společnosti. Campbell uvádí výstražně, že „společnost, která nemá mýty, jež by ji podpíraly a dodávaly jí soudržnost, spěje k rozkladu.“ (Campbell, 2000, s. 17) Mýtus je však důležitý i z hlediska duševního zdraví člověka jako jedince, neboť člověk bez mýtu, bez příběhu, který nabízí klíč k interpretaci jeho života a stanovuje smysluplný cíl, je vykořeněn a strádá. Rohr to vyjadřuje bez obalu: „Bez mytologie nám zůstává pouze patologie – včetně její soukromé a neúčinné léčby.“ (Rohr, 2003, s. 17)

Je na každém z nás, abychom se kriticky zamysleli nad tím, kdo a jaké mýty nám vypráví a abychom objevili skutečně bohaté a hluboké mýty, které předkládají opravdu smysluplný výklad světa, staví před nás vznešené úkoly hodné vynaloženého úsilí a vytvářejí systém hodnot, které nejsou pod důstojnost člověka. Při pomyslení na atomové zbraně hromadného ničení, na hrozící ekologickou katastrofu, na hospodářskou situaci v zemích „třetího světa“, na množství lidí, kteří trpí pocitem nesmyslnosti jejich života, závislostmi všeho druhu či osamělostí se nebojím říci, že tento úkol bude pro současného člověka životně důležitý. Člověk není odsouzen k pasivnímu přitakávání pochybným mytologiím všeho druhu. Naopak, je odpovědný za to, aby se nestal otrokem některých pokleslých metapříběhů (mýtů)¹⁰, ale aby se stával stále více autorem příběhu svého života (White, Epston, 1990) a svobodně hledal inspiraci pro tento nejdůležitější tvůrčí počin v mýtech hodnotných a smysluplných. Podaří se

¹⁰ Termín „zotročené vědění“ pochází rovněž od Foucaulta (White, Epston, 1990)

nám ale v záplavě přihlouplých telenovel, stupidních reklam a silikonových krasavic takový mýtus nalézt?

Literatura:

- Bible (Český ekumenický překlad)*. 2. vyd. Praha: ČBS, 1990.
- BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: SPN, 1983.
- CAMPBELL, J. *Proměny mýtu v čase*. Praha: Portál, 2000.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 1993.
- ELIADE, M. *Mýty, sny a mystéria*. Praha: OIKOYMENH, 1998.
- ELLIS, A., MAC LAREN, C. *Racionálně emoční behaviorální terapie*. Praha: Portál, 2005.
- FAY, B. *Současná filosofie sociálních věd (multikulturní přístup)*. Praha: SLON, 2002.
- FOUCAULT, M. *Slova a věci*. Brno: Computer press, 2007.
- FRANKL, V. E. *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta, 1996.
- HALÍK, T. *Co je bez chvění, není pevné*. Praha: LN, 2002.
- HUNT, M. *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2000.
- KELLER, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2002.
- KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2002.
- NEUBAUER, Z. *Mythus* In *Člověk a náboženství (Sborník Křesťanské akademie Praha)*. Praha: Křesťanská akademie, 1991.
- POSTMAN, N. *Ubavit se k smrti (veřejná komunikace ve věku zábavy)*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- PROCHASKA, J. O., NORCROSS, J. C. *Psychoterapeutické systémy (průřez teoriemi)*. Praha: Grada, 1999.
- RICOEUR, P. *Život, pravda, symbol*. 2. vyd. Praha: ISE – OIKÚMENÉ, 1993.
- ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002.
- ROHR, R. *Cesta divokého muže*. Brno: Cesta, 2003.
- SKALICKÝ, K. *Po stopách neznámého Boha (Náboženství a Bůh v novodobém religionistickém bádání)*. Praha: AULA + KA, 1994.
- ŠTAMPACH, I. O. *A nahoře nic... (O možnostech postmoderního člověka žít duchovně)* Praha: Portál, 2000.
- VÁCHA, M. *Tančící skály*. Brno: Cesta, 2003.
- WATZLAWICK, P., BAVELASOVÁ, J. B., JACKSON, D. D. *Pragmatika lidské komunikace*. Hradec Králové: Konfrontace, 2000.
- WHITE, M. *Maps of narrative practice*. New York: W. W. Norton and comp., 2007.
- WHITE, M., EPSTON, D. *Narrative means to therapeutic ends*. New York: W. W. Norton Company, 1990.